

**РОЗДІЛ І. ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНІ ПАРАМЕТРИ ТВОРЧОСТІ
ПАВЛА ЗАГРЕБЕЛЬНОГО
(до 90-річчя від дня народження письменника)**

УДК 821. 161. 2 – 31. 09

В.П. Біляцька (м. Дніпропетровськ)

**МЕТАТИП РОКСОЛАНИ ЯК ПАМ'ЯТЬ КУЛЬТУРИ: ДЕКОДУВАННЯ
ОБРАЗУ (на матеріалі історичного роману у віршах М. Балашової «Вінок
Роксолани»)**

У статті розглянуто образ Роксолани як культурний знак, метатип пам'яті культури в контексті національного інтерпретаційного канону на матеріалі історичного роману у віршах Марії Балашової «Вінок Роксолани», трансформації та оригінальності його художнього втілення; висвітлено жанрові особливості твору, структура сюжету, поетика назви, звичаєво-обрядове буття героїні, роль народної пісні як визначальної риси духовності українців та формування характеру героїні.

Ключові слова: метатип, пам'ять культури, роман у віршах, заголовок, образ, пісня.

В статье рассмотрено образ Роксоланы как культурный знак, метатип памяти культуры в контексте национального интерпретационного канона на материале исторического романа в стихах Марии Балашовой «Венок Роксоланы», трансформации и оригинальности его художественного воплощения; особенности жанра произведения, структуры сюжета, поэтики названия, изображения бытия героини в контексте обычаев и обрядов, роль народной песни как определяющей черты в раскрытии духовности украинцев и формирования характера героини.

Ключевые слова: метатип, память культуры, роман в стихах, заглавие, образ, песня.

Вагому роль у структурі художнього твору відіграє образ-персонаж, який несе вирішальне смислове наповнення, «здатен задовольнити потреби сучасності в ідейному, філософському, психологічному та художньому планах» [19, с. 7], стає «ядром» художньої структури. Саме таким ядром, символом, феноменом культурної пам'яті, національним метатипом є героїня, образ якої «прожив» не одне століття в художній та науковій

літературі – Роксолана (Анастасія Лісовська, Роксоляна, Рушен, Росса, Рокса, Хасекі, Хюррем – «імена під якими вона знана світові» [6, с. 723]) як прототип, історична постать, легенда за життя. Цей образ функціонує в літературі та мистецтві протягом тривалого часу, зазнаючи «істотних формозмістових змін» [5, с. 5].

Роксолана, на нашу думку, є не просто відомим, традиційним образом, а метатипом пам'яті культури. «Художній метатип – явище широко розповсюджене, що привертає увагу письменників як синтетичними, так і аналітичними можливостями» [13, с. 27]. Розум, краса, талант, уміння утвердитися в житті тодішньої Османської імперії й до сьогодні залишаються великою таємницею й предметом дискусій та неоднозначних оцінок дослідників багатьох поколінь. Тому «український Одисей в жіночій сукні» [14, с. 297] й «оспіваний» як у вітчизняних, так і в зарубіжних історичних та художніх джерелах. Пам'ять культури – це особлива символічна форма передачі та актуалізації культурних знаків, що виходить за межі досвіду окремих людей чи груп, збережена традицією і «...виявляється в меморіальних знаках різного роду – у пам'ятних місцях, датах, у письменниках, образотворчих і монументальних пам'ятниках» [16, с. 11]. Утримуючи в собі найбільш значиме минуле, вона дбає про вироблення нових культурних повідомлень – текстів, як константних, так і з «безперервністю та закономірним характером їх трансформації» [12, с. 200], що утверджуються в суспільстві завдяки своїй актуальності незалежно від часу його створення. Саме історичний роман у віршах М. Балашової «Вінок Роксолани» (2008) є підтвердженням нового етапу функціонування метатипу Роксолани, є новим текстом у пам'яті культури.

В українській літературі образ Роксолани належать до активних традиційних структур, проте його інтерпретували з 60-х років XIX століття переважно в прозі – політично-історична драма Гната Якимовича «Роксоляна» (1869), історична повість Михайла Орловського «Роксолана або Анастасія Лісовська» (1882), історичне оповідання Даміяна Шарабуна «Роксоляна» (1907), повість Осипа Назарука «Роксоляна: Жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого) завойовника і законодавця» (1930), оповідання (для дітей) Антіна Лотоцького «Роксоляна. Історичне оповідання XVI століття» (1937), новела Леоніда Мосендза «Роксолана» (1939), роман Миколи Лазорського «Степова квітка» (1965), нарис Юрія Колесниченка «Султанша з Рогатина» (1966), історична повість Сергія Плачинди та Юрія Колесниченка «Роксолана» (1968), роман Павла Загребельного «Роксолана» (1980), повість Юрія Винничука «Житіє гаремное» (1996), есе Павла Романюка «Роксолана» (1999).

«Доля» Роксолани менше розкрита в ліро-епосі, до її поетичної реалізації зверталися переважно в XX столітті – поема Любові Забашти «Дівчина з Рогатина» (1971), поема для дітей Лесі Пилип'юк «Роксоляна» (1997), поема Михайла Орлича «Роксоляна, царівна сонячна Опілля» (2002), історичний роман у віршах Марії Балашової «Вінок Роксолани» (2008).

Твір М. Балашової – нове прочитання й нове входження в потік культури метатипу Роксолани. Образи-метатипи в нових текстах забезпечують процес «пригадування» і «декодування», адже на письменника покладена місія закріпити те стале, що існує на рівні глибини ментальності нації, перекодувати – через систему художніх образів – у сталі символи й зберегти в колективному підсвідомому. Безперечно, основою майбутнього метатипу є історична особистість з моделлю ситуації, події, типова повторюваність яких втілюється в текстах, носіях пам'яті культури. Таким новим «текстом» декодування образу Роксолани є історичний роман у віршах М. Балашової. Якщо проза про Роксолану є більш дослідженою (О. Галенко, О. Дерменджі, С. Єрмоленко, Н. Зборовська, Л. Корчинська, Ю. Кочубей, В. Сергійчук, М. Слабошпицький, Л. Тарнашинська, В. Фащенко, С. Жила, Т. Хом'як та ін.), то ліро-епічні твори згадувалось в літературознавстві побіжно, здебільшого як факт наявності.

Тому мета розвідки полягає в осмисленні трансформації образу-метатипу Роксолани, оригінальності його художнього розкриття в сучасному історичному романі у віршах «Вінок Роксолани», визначенні впливу етнокультурної сфери (звичаїв та обрядів, народної пісні) на формування характеру головної героїні, рівня історичної істини.

О. Дерменджі, досліджуючи трансформацію сюжетів і образів, пов'язаних з постаттю Роксолани, писав, що в українську літературу ця тема прийшла із Заходу через Польщу. Проте «плідним ґрунтом для розбудови» її він вважає українську народну творчість, думи та історичні пісні, «де знайшла епічне відлуння трагічна історія народу» [5, с. 5]. На думку науковця, повість О. Назарука «Роксоляна: Жінка халіфа й падишаха (Сулеймана Великого) завойовника і законодавця» для багатьох письменників була зразком художньої інтерпретації життя і долі Роксолани. Дійсно, письменнику одному з перших вдалося відтворити епоху і її знакові постаті через внутрішній світ персонажів. Його твір вирізняється історичним колоритом, реалістичністю хронотопу як у предметно-побутових виявах, так і в ситуаціях драматичної долі героїні. О. Назарук присвятив свою працю «про велику Українку, що блистіла умом і веселістю, безоглядністю й милосердям...» [14, с. 297] українським дівчатам, «... щоб вони навіть у найтяжчих хвилях свого народу не втрачали бодрості духа і були підпорою своїх мужів і синів та діяльними одиницями свого народу» [14, с. 298], автор сподівався, що повість «...заохотить письменників будучих поколінь української нації – краще і краще представити ту епоху й найвеличнішу постать її, яка століттями звертатиме увагу на себе» [14, с. 298]¹.

Його сподівання справдилися: образ Роксолани у II половині ХХ – початку ХХІ століть активно функціонує, є об'єктом художніх інтерпретацій. Одна з останніх – історичний роман у віршах М. Балашової «Вінок Роксолани». На нашу думку, зразком «заохочення» до написання твору про

¹ У цитуванні збережено стиль і правопис публікації.

Роксолану М. Балашовою є роман П. Загребельного «Роксолана», у якому «доля окремої особи і цілого народу набуває нового виміру» [6, с. 718], автор якого зумів поєднати «історію цієї жінки з історією її народу» [6, с. 718], відтворив «...образ мудрої української жінки, збагативши історичні факти своєю глибинною уявою» [9, с. 11]. П.Загребельний у післяслові до роману «Втішання історією» зазначив, що в написанні твору йому слугувало все: документи, легенди, хроніки, випадкові записи, дослідження, речі, навіть нездійсненні задуми, але він «вирішив піти шляхом якнайточнішого дотримання історичної істини, використовуючи для цього тільки вірогідні джерела й документи й жорстоко відкидаючи все непевне» [6, с. 721].

М. Балашова теж поставила собі за мету «докопатися до суті величчя цієї жінки... пройшовшись шляхами її поневірянь» [18, с. 8] і вже в першому розділі першої частини, який є ніби прологом твору, вона зазначає, що про Роксолану багато знає, багато перечитала, але з книжок тільки «канву взяла – вишивки» її [1, с. 37]. Звернення до загальновідомих зразків передбачає свідоме чи підсвідоме запозичення на сюжетно-композиційному чи проблемно-тематичному рівнях. Автор розуміє, що у свідомості реципієнта новий варіант образу, який став пам'яттю культури, буде сприйматися через постійне зіставлення з відомими джерелами, що «великою мірою детерміноване ступенем відомості» [3, с. 14]. При цьому письменниця повідомила, що образ Роксолани прийшов до неї у снах з рідних пісень: «Зустрілись, наче в Рогатині, / До самого рожевого світання / Про себе розповіла все вона мені» [1, с. 28]. Думками поринувши в далекі роки, М. Балашова виклала розповідь героїні на папері, поєднавши її з власними роздумами, уявними картинами.

Зазначимо, що назви багатьох творів про Роксолану в українській літературі антропоцентричні, є втіленням цілісного образного мислення. У заголовок майже всіх творів виноситься ім'я головної героїні, навколо образу якої розгортаються події. У назві історичного роману у віршах «Вінок Роксолани» сфокусовано «основну ідею твору, репрезентовану в певному коді, і є не лише смисловим, але й психосоціолінгвістичним ядром цієї ідеї, яка розкривається всім твором» [10, с. 9]. Ім'я Роксолани в заголовку твору М. Балашової скорельоване на метатип культурної пам'яті українського народу й відіграє визначну роль у структурі сюжету, має символічне значення завдяки його здатності функціонувати поза текстом, «...ретроспективно виявляється змістово насиченим більше, ніж інші елементи художньої структури» [11, с. 116]. Дефініція «метатип», на думку Н. Мендіс та Т. Печерської, відзначається співвіднесеністю з соціально-психологічними й культурними типологічними рядами; стійкістю, підтримуваною «пам'яттю культури» й побутуванням у сфері «колективної свідомості» і не може бути зведена до поняття «психологічний тип», оскільки в метатипі, крім «пам'яті психологічної», наявна «пам'ять культури» [13, с. 30].

Заголовок-антропонім є епічним центром роману у віршах «Вінок Роксолани», інспірує історичну перспективу тексту, репрезентований на подієвість, розповідь про певні факти з життя героїні, що зумовлено специфікою жанру – ліро-епічного твору. Поетичне навантаження назви роману у віршах розкривається рельєфніше в поєднанні з художньою тканиною твору, коли «текст виступає у ролі дешифрувальної одиниці» [10, с. 10]. Етимологія імені в заголовку виконує не лише номінативну функцію, а й виступає як імпліцитна характеристика персонажа. У словнику-довіднику «Власні імена людей» зазначено, що Роксолана, Роксоляна походить з латинської й означає: «1) роксоланка (представниця іраномовного скіфського племені); 2) (пізніше) русинка, українка (оскільки назву роксоланів перенесли на русинів)» [17, с. 177]. П. Загребельний про етимологію імені героїні писав: «Венеціанські послы-баїли у своїх донесеннях назвали її Роксоланою (бо так по-латині звано всіх руських людей), під цим ім'ям вона зосталася в історії» [6, с. 718]. Я.Кісь зазначає, що назва Роксоланія була відома ще в античну епоху, зустрічається часто в XVI ст. і під нею розуміють землю «Червоної Русі», територію Руського і Белзького воєводств і частин Західного Поділля з центром Львів [8, с. 25]. М. Балашова, як і багато інших письменників, у заголовок виносить ім'я героїні з проекцією на терени України, бо йдеться про русинку з нескореним духом, великим інтелектом і світовим визнанням, яка завжди залишалась українкою.

Назва твору «Вінок Роксолани» спонукає до смислових модифікацій, зміст яких розкривається в етнокультурній сфері, адже в заголовок винесено й слово «вінок». В «Українській міфології» В. Войтовича, вінок трактують як «своєрідний символ Матері-Землі, її життєдайної сили; ритуальний предмет, елемент убрання виконавців обрядів, апотропей» [2, с. 76]. Символічне значення має й образ вінка в романі у віршах М. Балашової. На початку твору йдеться про обряд Купала, який молодь справляла на річках і, відповідно, пускала на воду вінки – символ майбутнього весілля, подружньої вірності, надії на щасливе заміжжя:

Дівчата плели віночки з ромашки та жита,
Загадували бажання з милим в парі жити.
...Якщо вінки пливуть поряд – бажано здійснитись,
Якщо хвиля їх розіб'є – долям розлучитись [1, с. 34].

Образ вінка у творі М. Балашової символізує не тільки розлуку Роксолани з першим коханням, а й продовження роду (султану вона народила п'ятеро дітей) і сплетіння долі. Сулейман Роксолану кохав усе життя, прагнув і в потойбіччі бути поряд з нею, наказав будувати гробницю: «Тіла обох у тій гробниці будуть спочивати, / З добра і зла сплетуть віночки дружині Сулеймана» [1, с. 180]. Образ вінка у творі є і символом слави, перемоги, святості. Саме про такий лейтмотив ідеться в романі. Про Роксолану ще за життя багато писали як про освічену жінку всесильної держави, і сучасники «їй дарували ті віночки слави, / Які засвідчують

багатство розуму й душі» [1, с. 181]. В історичному романі у віршах образ вінка символізує замкненість героїні, захисну її силу, і є своєрідним епіцентром в обрамленні твору: починається описом свята, пророцтва долі й завершується згадкою про вінок слави її, візією таїни вінчання землі, на якій народилася.

Події історичного роману у віршах М. Балашової «Вінок Роксолани», які розгортаються в двох частинах – «Полонянка» та «Листи Роксолани», відбуваються в XVI столітті в Україні та переважно в Туреччині. Частини поділені на розділи, назва кожного з них повторюється в одній із строф, наприклад, назва десятого «Вуста землиці доторкнулись, і серденько одтало» зустрічається в катрені з продовженням: «Сміялась й плакала султанша, плакала й сміялась» [1, с. 221]. Назви розділів є максимально-стислими кадрами, що переносять з одного часопростору в інший, надаючи в такий спосіб сюжетові рухливості: «Хоч нас століття розділяють болями», «Там, де росла дитиною, – весна, у цім краї – неволя», «Ностальгія».

У романі дві сюжетні лінії, які взаємопереплетені – доля Роксолани, яка потрапила в полон, але стала однією з найвеличніших жінок світу, і доля України XVI століття зі звичаями та традиціями, подіями, пов'язаними з боротьбою українського народу за визволення рідної землі від соціального й національного поневолення. Головна героїня твору втілює найкращі риси українського характеру: волелюбність, яку ніхто не зміг зламати; материнство, заради дітей прийняла віру, вболівала за кожного з синів, боролася за відміну закону Фатіха; патріотизм, заснований на вірі наших пращурів, звичаях та традиціях. Підтвердженням цьому є і назви розділів: «Все прекрасне в Настуні від Вкраїни й батьків», «Пливе вінок ромашковий з колосками жита», «До тебе повернуся, рідна Україно». На думку О. Дерменджі, «Означуванням у семіотичній системі міфу про Роксолану є патріотизм: попри всі випробування, героїня зберігає українську душу, ментальність, лишається патріоткою, пам'ятає батьківщину і докладає зусиль для її захисту» [5, с. 7]. Патріотизм є «означуванням» й у творі М. Балашової, його авторка свою героїню аж занадто ідеалізує, але ж відомі й протилежні факти життя Роксолани. Як правило, прототипи художніх творів приваблюють письменників, вони відчують з ними духовну спорідненість, тому й втрачають об'єктивність у зображенні своїх героїв. П. Загребельний теж багато в чому виправдовує вчинки Роксолани, яка потрапила у світ ісламу п'ятнадцятирічною дівчиною, де були жорстокість, хижацтво, ненависть, від якої не було рятунку, а вона не мала «ангела-рятівника. Вимушена була стати ангелом для себе» [7, с. 133].

Сюжет «Вінка Роксолани» М. Балашової традиційний, подібний до вже відомих сюжетів про Роксолану, адже це історичний роман у віршах, тому в основу покладені достовірні факти. Настя Лісовська зростала в Рогатині серед чудової природи, виховувалась на звичаях і традиціях українського народу, знала й шанувала Божі заповіді, виявляла інтерес до навчання, але під час набігу татар її схопили й після Чорного шляху, яким гнали її

завойовники, продали на ринку в рабство. Новаторство М. Балашової в тому, що вже на початку твору вона дає зрозуміти, що героїня житиме на чужині: в епізоді ворожіння на Андрія її пампушку пес вхопив і вибіг з хати. На Настю багато задивлялося парубків, але її «серденько боліло» за козаком Степаном, на осінь з яким планували повінчатись. Хоч жила в невеличкому містечку, проте Настя любила навчатись, «вбирала» знання про «царицю Клеопатру, Сократа, Платона, / Про Великого Помпея й скульптора Мирона, ... про великі міста Криму, куди людей гнали» [1; с. 60]. В один із ранків стала бранкою, Рогатин спалили, вбили батька, загинула мати, від хати й церкви Святого Духа залишилось згарище. У дорозі її татари нарекли Настя-Роксолана «За шовкові коси, як в травки-роксоланки, / На яку в степах русинів вони набрели» [1, с. 69]. Випадкова зустріч у саду з султаном Сулейманом змінила все її життя – з рабині стала його улюбленою дружиною, виборювала місце під сонцем, народжувала й оплакувала дітей, займалась благодійністю в імперії, тобто згадуються практично всі мотиви «української» інтерпретації: «...походження Роксолани та її шлях до Туреччини, змальований в дусі українських історичних пісень та дум; романтичне зображення кохання султана та самотності Роксолани серед східних розкошів (у традиціях західного орієнталізму); самопожертва або діяльність заради визволення полонених українців; виправдання інтриг і вбивства намаганням захистити себе та своїх дітей» [4, с. 15]. Проте «Вінок Роксолани» має баладну основу, напружений сюжет з драматичним закінченням: героїня гине «у двобої з чужинськими законами та традиціями» [18, с. 14]; у творі переважає ліричність, емоційність над епічністю та «історичністю».

В історичному романі у віршах М. Балашової акцентовано на звичаєво-обрядовому бутті героїні, пісні як першоелементі духовної культури, що вплинула на формування характеру Роксолани:

Настунечка пісень багато знала,
Й свою, бувало, як під ліру заведе,
То тиша навкруги така стояла...
І кожного той спів торкався за живе.
*«Цвіте вишня білим цвітом на всю Україну,
У гарем ведуть до турка молоду дівчину,
Цвіте вишня й черемшина також розцвітає,
Молоду дівчину вдома козак дожидає.
Підійшов козак до вишні – квіточки опали,
Молоду дівчину в рабство татари продали»* [1, с. 44].

Через пісню подано пророцтво долі героїні, народний погляд на явища дійсності, духовний зв'язок з рідним краєм, у якому «пахне чебрецем» і «в заметіль тепло» [1, с. 112]. У пісні Роксолана виливала тугу, смуток, часто співала дітям у колисці та купелі, адже це було нормою життя наших предків, а в Османії викликало зло й підозру: «У травах знається султанова жона, / Над купелем дітей якісь пісні співає» [1, с. 159].

Піснею як композиційним елементом М. Балашова передає не лише емоційний стан Роксолани, а й наголошує на сакральному її значенні: пісня врятувала її і її дітям життя. Коли валиде відчула, що Роксолана має більший вплив на Сулеймана ніж вона, вирішила у його відсутність вбити її з дітьми. Звинувативши Роксолану в чаклунстві, підговорила яничарів, зорганізувала заколот в Стамбулі. І саме українська пісня була «євшан-зіллям» для Гасана, про рідну землю, родину, і він не лише не вбив Роксолану, а врятував й опікувався її безпекою до кінця свого життя:

Яничар Гасан підкрався – хтось пісню співає
Що? Вкраїнська пісня? Яничар мовчить...
Пісня про зозулю!? Його рідна мати
Таку саму пісню співала колись,
Згадалось дитинство... груша біля хати,
І матусин голос: «Синочку, повернись!»
(пригадав матір, сестру Катрю)
... Пісня ятрить душу – яничар зітхає:
«Мусить! Мусить! Мусить врятувати всіх!» [1, с. 163].

Отже, авторка доводить, що народна пісня була життєвою необхідністю пересічного українця того часу, і тим місточком, який єднав Роксолану з рідною землею, пісня відіграє велику роль у розкритті характеру героїні, її національної приналежності, яка прагла зберегти «своє минуле у піснях своїх» [1, с. 169]. Г. Нудьга в одному з досліджень писав, що пісня в житті народу була природним, звичайним «явищем, як сонце і небо, лани й діброви, як вечірня прохолода вільного степового простору» [15, с. 93]. Роксолана змушена була зректися православ'я, однак храм її душі, пісню, не могли зламати, а значить і любові до України, якою опікувалась, думками часто блукала Рогатином, передавала кошти на відбудову церкви Святого Духа. Коли улюблений син Баязид віддав згорток землі, що привіз з її сплюндрованого краю, вона довго плакала, а потім заспівала пісню про обереги України – рушник, вишиті сорочки, квіти біля тину, цвіт мальви й калини: «Вкраїнська пісня – душевні ліки, для її серця – спас» [1, с. 232].

Щоб розкрити внутрішній світ героїні, її психологію, М. Балашова вводить у роман у віршах листи Роксолани Сулейману, зазначаючи, що зміст листів – це її вигадка:

Султан беріг листи дружини, поки на світі жив,
Ніхто не відає тепер, де ділись ті листи,
Час лихоліть і революцій в путі їх розгубив,
А я в сучасність їх такими рішила донести [1, с. 224].

Майже всі письменники, які звернулись до образу Роксолани не обходили увагою відомий і документально підтверджений факт її листування з Сулейманом. Епістолярний жанр набув особливого розвитку в епоху середньовіччя, проте в той час розповсюджене було відкрите листування державних і церковних діячів, а листи Роксолани до Сулеймана перейшли зі сфери особисто-інтимних до історично-поетичних. У романі у віршах «Вінок

Роксолани» зміст листів – це інтерпретація авторки, тому в тексті вони мають переважно лірико-белетристичний характер: йдеться про почуття, сподівання героїні, роздуми над своєю долею, мають велике значення для розкриття її таємниць, внутрішнього світу. Підтвердження важливості їх – назва другої частини роману «Листи Роксолани» із завершальним розділом «Останній лист». Авторка вводить до тексту цієї частини міфічні образи – Янгола Правди і Янгола Совісті, щоб виправдати деякі вчинки Роксолани, її нещирість у листах Сулейману:

А Янгол Совісті кричить у ній: «Мовчи!

Не смій його коханим називати!»

У відповідь їй Янгол Правди: «Прости себе! Прости!

Немає вороття, бо ти вже втретє – мати» [1, с. 140].

Янгол Правди наполягав, щоб Роксолана йшла на компроміс із внутрішніми ваганнями, переступила через науку батька й «гіркої правди сповідь» й була люблячою й ніжною в листах до Сулеймана, не з метою утвердитися в мусульманському світі, а перш за все вижити і врятувати дітей. Тому вона й «видавала» себе люблячою дружиною, зверталась до нього: «Коханий мій! ... Мій незрівнянний падишах!» [1, с. 142]; «Мій повелителю! Ти – все моє життя! / Хочу в твоїх обіймах, любий, помирати» [1, с. 143]; «Мій повелителю! Тамую в серці тугу... / Й чекаю ту хвилину, коли ти будеш мій!» [1, с. 145]; «Коханий муже мій! / Дозволь мені тобі порадицею бути. / Хочу, мій любий, торкнутися думками твоїх мрій, / хочу тебе любити і голос милий чути...» [1, с. 148]. «Моя любове! Сонце золоте! / Хоча б ти уві снах мого чола, коханий, доторкнися!» [1, с. 148]; «Мій лицарю всесильний! / Кохання мого серця! Поклич мене – прийду, / наші вуста зіллються – життя зачнемо нове, / У твої шати, Сулеймане, – весну принесу...» [1, с. 151].

Однією з провідних рис Роксолани у творі М. Балашової є материнство, оберігаючи дітей, інколи йшла на хитрощі й злочини. Після страти Баязида, на якого покладала великі надії, за участь у замахові та державний переворот, вона не захотіла більше бачити Сулеймана, бо він наказав сину відсікти голову й наткнути на кілок перед вікнами Роксолани. Вона написала йому листа – останнього й правдивого за всі роки:

Законнику! Ти сина Баязида без вини скарав,

Це я, твоя Хуррем, спасти державу від позору бралась...

Наш Баязид – дитя любові, бо я тебе любила,

Кажу тобі я зараз правду – лише тоді любила,

А ти плід нашої любові безжально розтерзав [1, с. 242].

«Вінок Роксолани» М. Балашової – це нове «декодування», нове входження в потік «пам'яті культури» метатипу Роксолани, яка народилася в «землях сліз і пісень» [1, с. 181], «Частинку Вкраїни у серце влила» [1, с. 53]. Прототипом для творення метатипу може бути визначна особистість у світовій історії, культурі, науці або початковий художній образ, орієнтований на філософське узагальнення. Це узагальнення пояснює ті чи інші тенденції в розвитку світової чи національної історії і культури, що зберігають пам'ять

про них у формі образу-знака. Визначаючи функції метатипу, «... необхідно враховувати не тільки психологічну, але й культурологічну його природу, а відповідно, всю систему просторих культурно-історичних зв'язків, сконцентрованих в метатипі як елементі «пам'яті культури», що активізуються ним як для письменника, так і для читача. Метатип в конкретному творі є носієм і оцінки, і визначення, і вказівником ланцюга зв'язків і відношень» [13, с. 34].

М. Балашова метатип Роксолани подає в новому жанрі щодо інтерпретаційного канону – історичному романі у віршах. Авторка намагається показати глибинну сутність непересічної особистості, передати внутрішню атмосферу епохи, наблизити її до сучасного читача, збуджує інтерес до національної самобутності, акцентує на звичаєво-обрядовому бутті героїні, ролі народної пісні як визначальної риси духовності українського народу, закликає сучасників зануритись у своє коріння, історію, якою, за словами П.Загребельного, «не завжди можна втішатися – в неї треба ще й учитися» [6, с. 724].

Список використаних джерел

1. Балашова М. Г. Вінок Роксолани. Історичний роман у віршах/ М. Г. Балашова. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – 248 с.
2. Войтович В. М. Українська міфологія / В. М. Войтович. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Волков А. Традиційні сюжети та образи (Деякі питання теорії) /А. Волков // Питання літературознавства. – Вип.1. – Чернівці: Рута, 1995. – С. 3–15.
4. Дерменджі О. Особливості інтерпретації постаті Роксолани в європейських, турецьких та українських джерелах / Омар Дерменджі // Мандрівець. – 2000. – № 1 – 2. – С. 11–15.
5. Дерменджі О. Трансформації сюжетів та образів у художній літературі (на матеріалі творів про Роксолану): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.05 / Омар Дерменджі. – Київ, 2005. – 14 с.
6. Загребельний П. Втішання історією. Авторське післяслово // Загребельний П. Роксолана. Роман. – К.: ВД Комп'ютерні Системи, 2000 – С. 717–724.
7. Загребельний П. А. Думки на розхрист, 1974 – 2003 /П. А. Загребельний. – К.: Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2008. – 240 с.
8. Кісь Я. Легенди і факти про Роксолану / Я. Кісь // Архіви України. – 1970. – № 6. – С. 25–31.
9. Корчинська Л.Б. Магія Роксолани: науково-популярна розвідка/ Л. Б. Корчинська. – Чернівці: Букрек, 2014. – 256 с.
10. Кошечая И. Название как кодированная идея текста /И. Кошечая // Иностранные языки в школе. – 1982. – № 2. – С. 8–10.

11. Кухаренко В. Имя заглавного персонажа в целом художественном тексте / В. Кухаренко // Русская ономастика: Сб. научн. трудов. – Одесса, 1984. – С. 109–117.
12. Лотман Л. М. Реализм русской литературы 60-х годов XIX века. (История и эстетическое своеобразие / Л. М. Лотман. – Л.: Наука, 1974. – 350 с.
13. Мендис Н. Е., Печерская Т. И. Роль метатипа в аспекте «памяти культуры» /Н. Е. Мендис, Т. И. Печерская // Философские проблемы взаимодействия литературы и культуры: Межвузовский сборник научных трудов. – Новосибирск: НГПУ, 1986. – С. 27–34.
14. Назарук О. Роксоляна: Жінка халіфа й падишаха (Сюлеймана Великого) завойовника і законодавця: Іст. повість з 16 століття / О. Назарук – Львів: Нова зоря, 1930. – 302 с.
15. Нудьга Г. А. Світова слава української пісні // Нудьга Г. А. Слово і пісня: Дослідження. – К.: Дніпро, 1985. – С. 93–134.
16. Репина Л. П. Культурная память и проблемы историописания (историографические заметки) /Л. П. Репина. – М.: ГУ ВШЭ, 2003. – 44 с.
17. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. – К.: Наукова думка, 1996. – 335 с.
18. Страшна (Махиня) Т., Страшной Я. Вона перейнялася її долею, створила її поетичний образ / Т. Страшна (Махиня), Я. Страшной // Балашова М. Г. Вінок Роксолани. Історичний роман у віршах. – Кіровоград: ТОВ «Імекс-ЛТД», 2008. – С. 3–25.
19. Церна Г. М. Творча інтерпретація «вічних» образів в українській літературі 1920-х рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.01 / Г. М. Церна. – Кіровоград, 2001. – 19 с.

Annotation

The image of Roksolana in the historical novel in verse “Roksolana’s Wreath” (2008) by Mariya Balashova is investigated in this article as a cultural sign, metatyp of memory of culture (the material for metatyp can be a personality in history, culture, science or art image oriented on philosophy generalization) in the context of national interpretative canon, transformation and originality of its artistic expression. The Roksolana’s image in Ukrainian literature is an active traditional structure, it “lives” for the centuries in art and scientific literature, experiencing “significant changes in form and content”, but it is interpreted mostly in prose from 60 years of the XIX century. The investigational work is a new stage of operation of the Roksolana’s image-metatyp in contemporary lyric-epic.

M. Balashova, referring to the Roksolana’s figure, doesn’t intend to illustrate common knowledge, but she puts forward a concept that may interest the reader and stimulates his interest to the historical person, to the identity of the national

life of the Ukrainian. The name of the heroine in the title of work has symbolic significance for its ability to function outside of the text; it's about the Rusynko with unsubdued spirit, great intelligence and world recognition, but she always stays Ukrainian in the soul.

The genre of work, the structure of plot, the poetic of title, the custom and ritual life of the heroine, the role of folk songs as determinant features of Ukrainian spirituality and its influence on the character of the heroine are examined. There is a focus on the Roksolana's letters to Suleiman, helping to reveal the inner world of the heroine, her psychology.

Keywords: metatyp, memory of culture, novel in verse, title, image, song.